

ESTUDI DE TRES INSCRIPCIONS SOBRE PLOM TROBADES A LA NECRÒPOLIS BALLESTA (EMPÚRIES)¹

Empúries, epigrafia, *Tabellae defixionum*, màgia, creences

Marta Pi Vázquez*

En este estudio se analizan las tres inscripciones de la necrópolis Ballesta de Ampurias, las cuales son un valioso documento sobre el mundo de las creencias populares y de los rituales de magia negra que se llevaban a cabo en el seno de la sociedad romana para evitar el control de los dioses del panteón imperial.

Empúries, epigrafía, *Tabellae Defixionum*, magia, creencias.

This study analyses the three inscriptions of the necropolis Ballesta in Empuries. This inscriptions have become a valuable document about the world of popular beliefs and black magic rituals that were carried out in the heart of roman society in order to go beyond the control of imperial pantheon gods.

Empúries, epigraphy, *Tabellae Defixionum*, magic, beliefs.

Dans cet étude on analyse les trois inscriptions de la nécropole Ballesta d'Empuries. Cettes inscriptions sont un précieux document sur le monde des croyances populaires et des rituels de magie noire qu'on réalisait au sein de la société romaine pour échapper au control des dieux du panthéon impériaie.

Empúries, épigraphie, *Tabellae Defixionum*, magie, croyances.

165

INTRODUCCIÓ

La troballa de les tres làmines inscrites sobre plom a la necròpolis Ballesta s'ha de situar en el context de les excavacions dutes a terme per M. Almagro, al jaciment d'Empúries, entre els anys 1944 i 1946. Durant aquests anys, una sèrie d'intervencions es van centrar en l'excavació de terrenys que quedaven fora del recinte urbà de la ciutat romana d'Empúries per tal de documentar les necròpolis que la rodejaven i l'estat en el qual es trobaven (Almagro 1955).

La parcel·la d'en Ballesta es situa entre el costat de ponent de la muralla romana i l'antiga carretera que conduïa a Sant Martí d'Empúries. Amb unes dimensions de 40 m per la banda nord, 100 m per la sud, 185 i 180 m per l'est i l'oest, respectivament. La seva excavació es va dur a terme entre el 2 d'agost i el 3 d'octubre del 1944, obtenint-ne uns resultats satisfactoris ja que es pogueren documentar 81 enterraments, dels quals 70 eren incineracions² i 11 inhumacions³. Es documentaren tres sepulcres col·lec-

* C/Maluquer Salvador, 13, àtic 1a - 17002, Girona - Tlf. 972214629

1.- El present article és un resum del treball de recerca de doctorat defensat el dia 11 de juliol del 2003 i dirigit pel Dr. Joaquim Tremoleda Trilla.

2.- El cos cremat es dipositava a l'interior de l'urna cinerària junt amb les restes dels materials de combustió. L'urna es col·locava dins un petit forat excavat al subsòl, solia quedar falcada per unes pedres disposades entorn a la seva base i es tapava amb un plat-tapadora o bé amb una pedra. Entorn de l'urna s'hi dipositaven els objectes de l'aixovar que solien ser ungüentaris de ceràmica local o, en algun cas, de vidre (excepcionalment es van documentar monedes o inscripcions). El forat era reomplert amb la terra de la cremació.

3.- Les inhumacions de Ballesta són senzilles i, en general, no tenien aixovar excepte els enterraments núm. 2 i el núm. 8 que van aportar una moneda d'Antoní Pius i una de Gal·liè, respectivament.

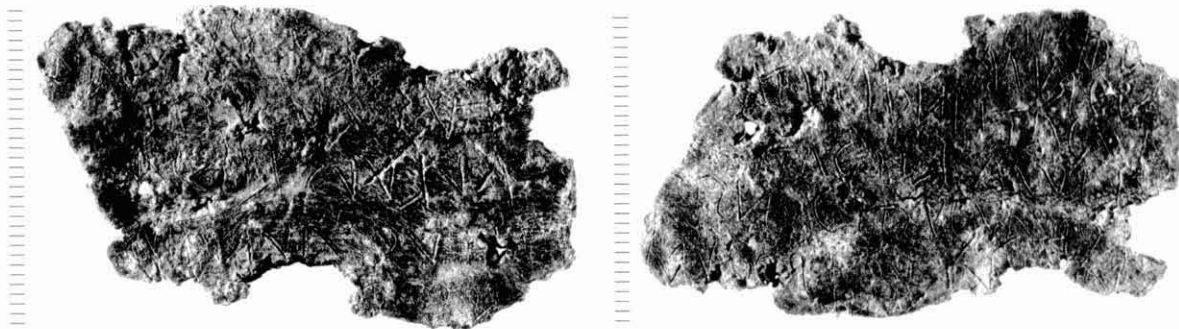

Figura 1. Fotografia del plom núm. 1, amb la cara A a la part esquerra i la B a la dreta. (Imatge cedida pel MAC-Barcelona)

tius dos d'ells dobles, amb la hipòtesi de que deurien conservar les cendres de la parella, i un tercer, més gran, format per vuit urnes cineràries amb els seus corresponents aixovars⁴. És entre l'aixovar d'aquest petit mausoleu on es documentaren les tres inscripcions sobre plom.

L'excavació del mausoleu es va realitzar el dia 24 d'agost de 1944. Segons els diaris d'excavació, es trobà a uns 64 m del marge est del terreny i a 67 m del nord de la parcel·la Ballesta i a tan sols 0'25 m de la superfície. Es tractava d'una construcció quadrangular, orientada nord-est sud-oest, amb uns murs d'entre 3,20 i 2,50 m, que estaven revestits amb estuc sense pintar. L'accés al mausoleu es produïa mitjançant dos esglaons que salvaven la diferència de cotes. Dins la tomba s'hi documentaren vuit enterraments, enumerats del 17 al 24, ambdós inclosos, cada un dels quals es relacionava amb el seu aixovar. Els elements que acompanyaven les urnes cineràries eren, bàsicament, ungüentaris de vidre o de ceràmica, alguna peça de parets fines, fragments d'objectes de bronze, claus de ferro i dues monedes, una amb llegenda d'Indica i l'altre, un as emporità, material que aporta una datació aproximada del 25 aC⁵. Dins el mausoleu, malgrat que sense poder saber el lloc exacte, es trobaven les tres làmines de plom inscrites en llatí.

DESCRIPCIÓ DE LES LÀMINES

Es tracta de tres làmines de plom amb una forma més o menys quadrangular, depenent de l'estat de conservació de cada una d'elles. Les dimensions de les plaquetes són les següents:

Plom núm. 1 – 59 mm de llargada per 32 mm d'alçada (Fig. 1)

Plom núm. 2 – 52 mm de llargada per 34 mm d'alçada (Fig. 2)

Plom núm. 3 – 57 mm de llargada per 48 mm d'alçada (Fig. 3)

Les tres làmines estan inscrites per les dues cares amb lletra cursiva llatina, fet que provoca que el nombre de línies en cada una de les cares no sigui regular sinó que depengui de les dimensions de les lletres que s'hi han inscrit.

Plom núm. 1: Cara A -> 5 línies
Cara B -> 6 línies

Plom núm. 2: Cara A -> 4 línies*
Cara B -> 6 línies

Plom núm. 3: Cara A -> 9 línies
(de les quals solament són llegibles 4)
Cara B -> 7 línies*

Les cares que porten el símbol (*) significa que la seva lectura és molt complexa a causa del mal estat de la peça i que no es pot assegurar el nombre de línies que s'indica.

4.- Seguint la mateixa tipologia d'enterrament, es varen dipositar les cendres dins les urnes però, en aquest cas, els recipients funeraris es van col·locar al terra amb el seu aixovar al costat. Entorn de les urnes es va construir un sòcol revestit amb un estucat de calç. El sistema de cobriment d'aquesta tomba és confús. Segons Almagro, podria haver estat a partir d'una pedra o làpida, sobre la qual s'hi haurien realitzat els banquets funeraris com si es tractés d'una ara.

5.- No es presenta un estudi exhaustiu del material, en primer lloc perquè aquestes inscripcions formaven part d'un ritual en el qual es profanaven les tombes i, per tant, no té relació directe amb el contingut dels aixovars que en, qualsevol cas, solament ens oferirien una datació del moment en el qual es van enterrar aquests individus. D'altra banda, l'estudi dels aixovars de la tomba planteja un greu problema de diversificació de dades. Els qui van excavar la necròpolis ens deixen el seu testimoni a partir dels diaris d'excavació, que són realment útils per entendre el dia a dia però presenten carències en la part científica. Aquesta, l'hauria de proporcionar el llibre publicat sobre les necròpolis per M. Almagro (Almagro 1955), però ràpidament s'observa que les dades aportades per un i pels altres no concorden, arribant a plantejar-nos què va ser el que realment es va trobar dins aquest petit mausoleu.

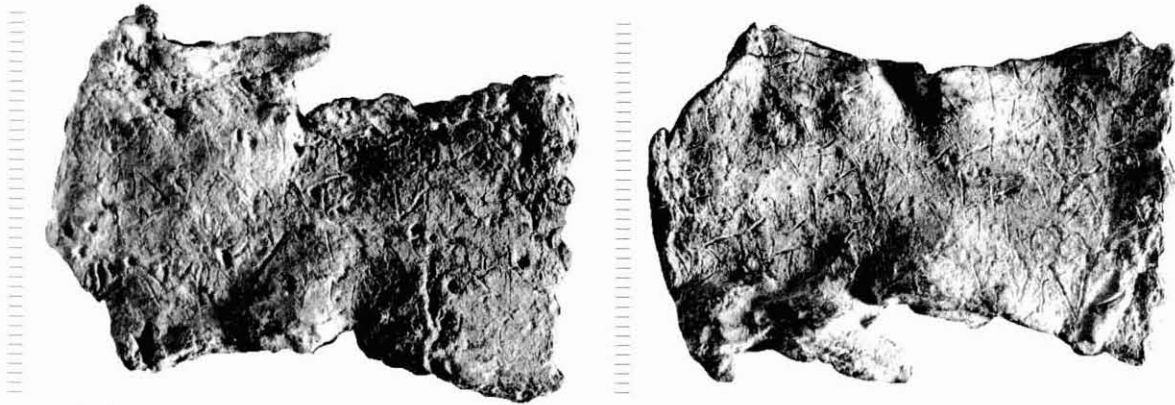

Figura 2. Fotografia del plom núm. 2, amb la cara A a la part esquerra i la B a la dreta. (Imatge cedida pel MAC-Barcelona)

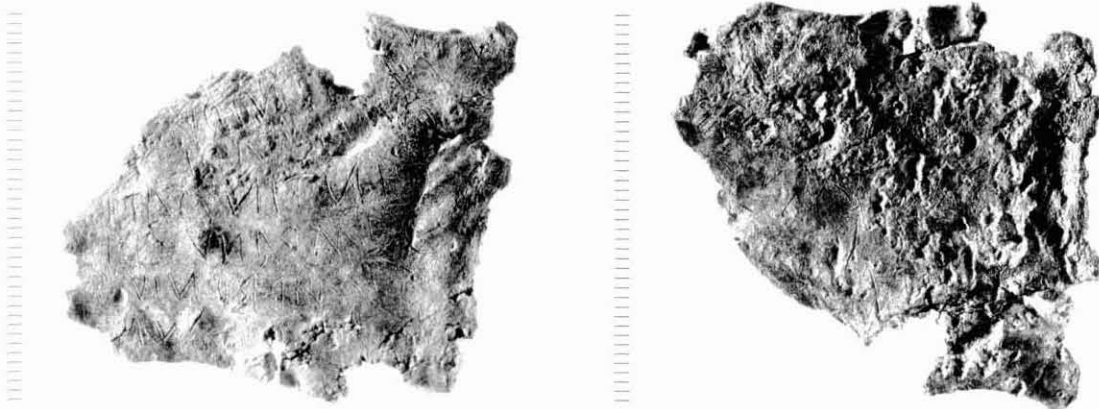

Figura 3. Fotografia del plom núm. 3, amb la cara A a la part esquerra i la B a la dreta. (Imatge cedida pel MAC-Barcelona)

Com s'apunta anteriorment, els textos de les làmines van ser redactats en *capital cursiva*, és a dir, amb el tipus de lletra emprat per a la vida quotidiana. Aquest tipus de lletra és el menys usual al documentar inscripcions ja que la majoria d'elles van ser redactades en *capital quadrata* o *capital actuarda*, lletres més solemnes i elegants. Aquesta particularitat provoca que al moment d'iniciar la seva lectura es presentin nombroses dificultats, ja que cada una d'elles adopta diferents característiques segons la rapidesa de la seva inscripció o la profunditat dels traços. La manca d'homogeneïtat entre els símbols ve donada per l'instrument amb el qual s'inscriuen, l'*stylus*, i per les característiques físiques del suport de la inscripció, en aquest cas la irregularitat del plom. Afegint a aquests dos primers factors un tercer, la rapidesa de l'elaboració del text. La *capital cursiva* era la lletra que s'emprava en la vida quotidiana de l'imperi romà i, com qualsevol lletra viva,

desenvolupà un seguit d'abreviatures i enllaços per agilitar la seva redacció. (Fig. 4)

Una particularitat de les làmines de plom de la necròpolis Ballesta respecte als altres escrits en *cursiva* és que, en aquest cas, les lletres s'orienten al revés de com serien en l'alfabet normal, és a dir, les trobem capgirades. Complica més la seva lectura el fet que l'autor de la inscripció redactà les diferents línies dels textos començant per baix a la dreta i acabant per a dalt a l'esquerra, de manera que la lectura esdevé menys críptica mitjançant un mirall que adrexi els símbols. Aquest desordre respecte a qualsevol altre inscripció en *cursiva* ve donat de la voluntat de l'autor del text d'amagar el missatge que hi havia redactat, fet que ens porta a pensar, abans de procedir a la seva lectura, que es tracti de textos relacionats amb pràctiques de màgia negra, les quals havien estat permanentment perseguides i durament reprimides durant tot l'imperi romà⁶.

6.- L'escriptura d'una *tabella defixionis* no sol seguir l'ordre normal, és a dir, el d'esquerra a dreta. Es capgirava el sentit dels versos i de les línies, provocant una difícil reordenació d'aquests. Aquesta acció també formava part del ritual i de la invocació de tots els mals. Tanmateix, sovint s'alternen les paraules escrites al revés amb versos o lletres orientades correctament (De Ruggiero 1961, 1569). Les emporitanes estan escrites de dreta a esquerra i de baix a dalt, encara que unes quantes lletres segueixen l'ordre correcte d'escriptura, concretament: G C Q I D

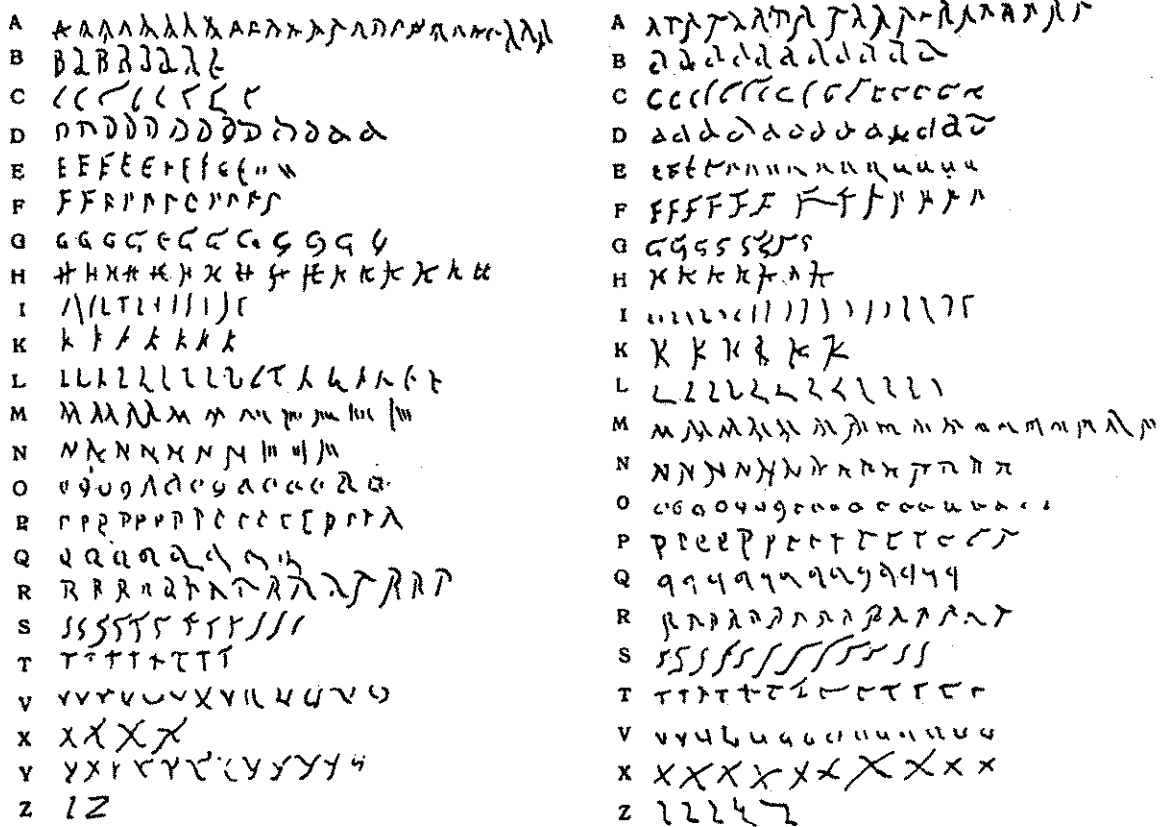

Figura 4. Quadre de capital cursiva. Llistat de l'esquerra, abecedari cursiu de Pompeia. A la dreta, el d'Alburnus. (Batlle Huguet, 1963. p. 9)

TRANSCRIPCIÓ

Des del descobriment de les làmines dins el mausoleu de la necròpolis Ballesta, molts autors han llegit les inscripcions dels ploms oferint-ne una transcripció i interpretació⁷. La nostra transcripció de les peces seguirà l'ordre de la seva lectura, és a dir, que la primera línia serà la inferior i la primera paraula de cada una de les línies serà la que es situa més a la dreta de la cara del plom. S'indicarà en primer lloc el plom del qual es tracta i la cara que es transcriu. Les lletres entre claudàtors són aquelles que o bé no les trobem en el plom o no es poden llegir a causa del mal estat de conservació del mateix. I, per últim, el claudàtor seguit de tres guionets s'entén com a una part del text que ha desaparegut o que es troba molt degradat, i no se'n pot oferir el desenvolupament a causa de la manca d'informació que ens ofereix la seva lectura.

PLOM NÚMERO 1 (Fig. 5)

Cara A
 OLOSSITANI/ TITVS AVRELIVS/ FVLVVS LEGA/TVS
 AVGVSTI/ [RVFV]S LEGATVS AVG[—
 "Eis olossitants, Titus Aurelius Fulvus delegat d'August, Rufus delegat d'August."

Cara B
 M[A]TVRVS PROQVRA/TOR AVGVSTI CONSI/LIVM
 LEGATI/ LEGATI INDICETA/NORVM/ INDICET[—
 "Maturus procurador d'August, el consell del delegat, els delegats dels indiquetes, els indiquetes."

PLOM NÚMERO 2 (Fig. 6)

Cara A
 CONSILIVM FVLV[II] / LEGATI OLOSSI/TANI CAM-
 PAN[VS]/ [F]IDENTINVS AV[—

7.- Per veure les diferents interpretacions dels autors que han llegit les làmines fins al present estudi veure la bibliografia sobre les làmines que s'adjunta al final del text o a Pi, 2003, on s'ofereix un resum de cadascuna d'elles i la evolució general de la interpretació de les inscripcions.

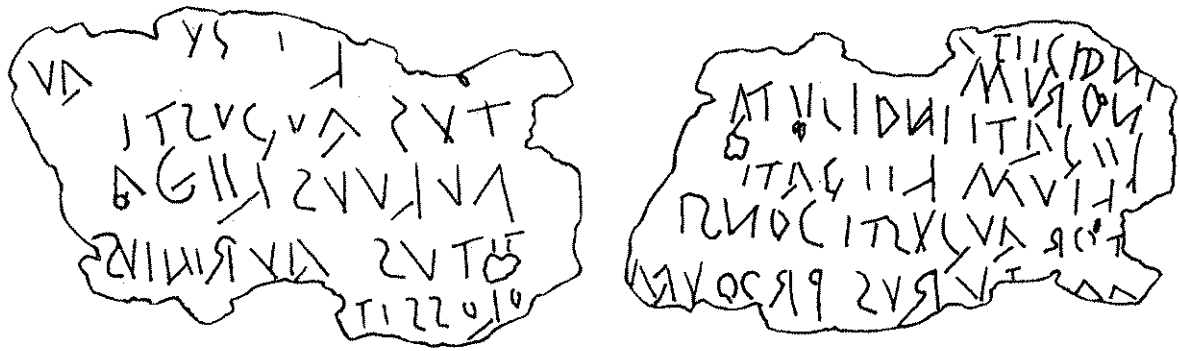

Figura 5. Dibuix del plom núm. 1. A la part esquerra la Cara A, la B a la dreta.

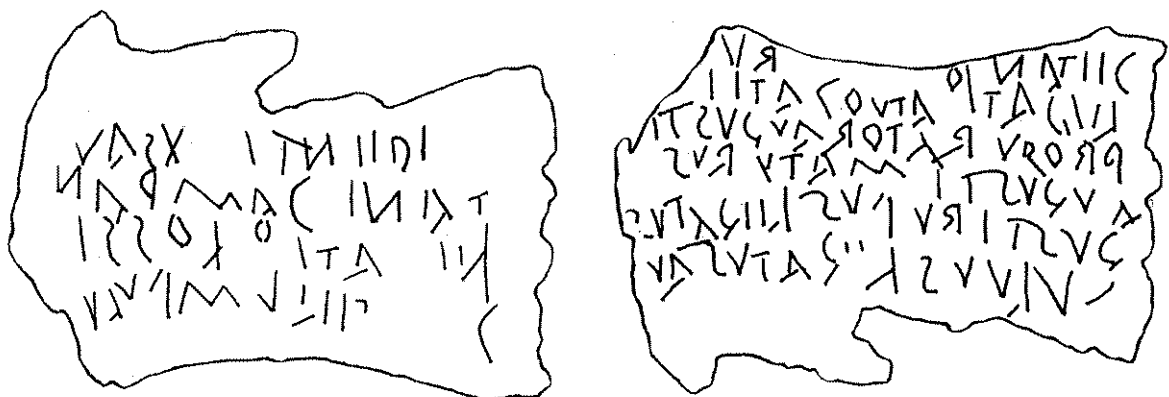

Figura 6. Dibuix del plom núm. 2. A la part esquerra la Cara A, la B a la dreta.

169

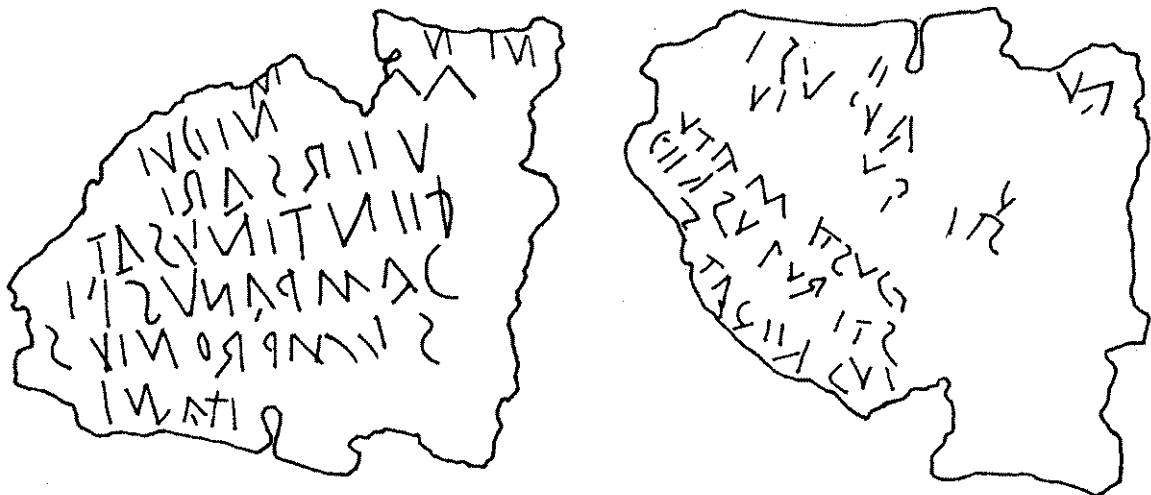

Figura 7. Dibuix del plom núm. 1. A la part esquerra la Cara A, la B a la dreta.

"El consell de Fulvus, els delegats dels olossitans, Campanus Fidentinus, (... d'August)."

Cara B

FVLVVS LEGATVS AV/GVSTI RVFVS LEGATVS/

AVGVSTI MATVRVS/ PROQVRATOR AVGVSTI/ LEGATI
ATVOCATI IN[DII]/CETAN[O]RV[M]

"Fulvus delegat d'August, Rufus delegat d'August, Maturus procurador d'August, els delegats advocats dels indiqueses."

PLOM NÚMERO 3 (Fig. 7)

Cara A

[FVL]VVS LEGATVS/ [AVGV]STI R[V]FVS LEGA/[TVS
AVG]VSTI MATV/[RVS PROQVRATOR]/ [AVGV]STI CON-
SILIVM/ [LE]G[ATI] ATVOCA[TI]/ [IND]ICE/[TANO]/RV[M]
" Fulvus delegat d'August, Rufus delegat d'August,
Maturus procurador d'August, el consell del delegat i
els advocats dels indiqüetes."

Cara B

[OLOSS]ITANI/ SEMPRONIVS/ CAMPANVS FI/DEN-
TINVS AT/VERSARI/ MEI NECVI/ NI N|—
"Els olossitans, Sempronius Campanus Fidentinus, tots
els adversaris meus, a ningú
no ..."

Un cop transcrit el missatge de les làmines es pot observar que ens trobem davant una enumeració dels principals personatges que representen al sistema administratiu imperial a les províncies⁸. En primer lloc es parla del *legatus augusti pro praetore*, *Titus Aurelius Fulvus*, encarregat de vetllar pel compliment dels interes-

sos de Roma a la província i per la pau de la zona. En segon lloc, es cita al *procurator augusti*, *Maturus*, que era el delegat de l'emperador encarregat dels assumptes fiscals de la província i de la protecció del patrimoni de l'emperador. El tercer personatge esmentat en els textos és l'anomenat *legatus augusti*, *Rufus*, que hem relacionat amb el *legatus augusti iuridicus*, ajudant del governador de la província en els assumptes judicials. Finalment, un seguit de grups de persones com el *concilium legati*, o la menció de dues tribus indígenes, *indiqüetani* i *olossitani*.

ELS RITUALS DE MÀGINA NEGRA EN ÈPOCA ROMANA

La màgia ja la trobem documentada en l'època clàssica en el període en el qual els grecs lluiten per aconseguir un coneixement racional del món on viuen. Dins un corrent paral·lel al pensament filosòfic de la realitat, es defineix una visió de la vida a partir de les creences populars, entre les quals hi trobem la màgia⁹.

8.- El més important de la llegenda d'una *tabella defixionis* és la part en la qual s'anomena la o les víctimes del ritual. En un principi s'hi inscrivien el nom complet, ja que es creia que si hi havia alguna possibilitat d'error, la maledicció podia actuar en contra del seu impulsor. Més endavant ja trobem el nom reduït a alguna característica de la víctima que la divinitat reconegué. En el cas de les d'Empúries, solament s'inscriu el *tria nomina* en el *legatus augusti pro praetore*: *Titus Aurelius Fulvus*. Del *procurator* i del *legatus iuridicus* cita el *nomen* i *cognomen*: *Maturus* i *Rufus*, respectivament. En el nostre cas, l'autor segurament va creure que, amb una part del nom i el càrrec exercit per aquests personatges, la divinitat tenia prou coneixement com per saber sobre qui havia d'actuar. Aquests tipus de malediccions també solien afectar a la gent que envoltava els maleïts. En l'exemple que ens pertoca, es vol actuar, també, en contra del consell del delegat imperial, en contra del consell dels indiqüetes, en contra dels Olossitans i, possiblement, en un personatge, *Sempronius Campanus Fidentinus*, el càrrec del qual desconeixem. No hi s'hi troba el nom de l'autor de la *defixio* per dos motius, bàsicament. El primer d'ells era la por que la maledicció pogués actuar en contra d'ells mateixos, que el conjur els perseguís a ells, equivocant-se el *demon* de persona. L'altra causa per la qual no inscrivien el nom a la làmina de plom ve fomentada per la gran quantitat de persecucions de rituals de màgia negra que hi va haver al llarg dels temps, així l'autor s'evitava de ser reconegut en el cas que algun dia es trobés la inscripció (Versnel 1991, 62).

9.- Ambdós moviments, popular i humanístic, tindran nombrosos punts d'interacció tal i com ens ho demostren les obres dels grans pensadors del moment, en les quals hi inclouen cites i exemples d'aquest *modus vivendi* popular. Ens arriben testimonis a través d'obres com *Les Lleis* de Plató, els *Caràcters* de Teofrast o cerimonies que ens descriuen els poetes grecs i, més endavant, llatins:

"*Ecce anus in mediis residens annosa puellis
sacra facit Tacitae (vix tamen ipsa tacet),
et digitis tria tura tribus sub limine ponit,
qua brevis occultum mus sibi fecit iter:
tum cantata ligat cum fusco licia plumbo. 575
et septem nigras versat in ore fabas,
quodque pice adstrinxit, quod acu traiecit aena,
obsutum maenas torret in igne caput;
vina quoque instillat: vini quodcumque relictum est.
aut ipsa aut comites, plus tamen ipsa, bibit. 580
'hostiles linguas inimicaque vinximus ora'
dicit discedens ebriaque exit anus."*

"Vet aquí una vella carregada d'anys, asseguda enmig d'una colla de noies: ofereix un sacrifici a Tacita, sense romandre, però, ella mateixa taciturna. Amb tres dits posa tres grans d'encens al llindar al lloc mateix on el petit ratolí s'ha obert un passadís secret; tot seguit lliga amb un plom negre uns fils encantats i remou dins la boca set faves negres. Cus i rosteix al foc un cap de xucla, que abans ha untat de pega i travessat amb una agulla de bronze; li vessa també al damunt unes gotes de vi: el vi que resta, se'l beu ella o les seves companyes, però sobretot ella. " Hem lligat les llengües enemigues i les bocques hostils." diu apartant-se; i la vella se'n va èbria."

Ovidi *Fasti*. liber. II. v. 571 i seq.

Lentament les activitats màgiques es van anar definint com una ciència misteriosa, la qual contenia els seus propis rituals i accions particulars que solament podien ser desenvolupades pels qui havien estat iniciats i que creien que, coneixent el món del més enllà, es podia estimular el canvi del curs de la vida de qualsevol persona. Malgrat tot, va ser durant l'època imperial romana quan arribà al seu màxim esplendor, un moment en el qual hi ha una crisi de la religió tradicional i el poble busca l'ajut en nous déus i *demones* que no estiguin controlats per l'imperi. En aquest moment, la pràctica màgica s'entén com el símbol, d'una societat supersticiosa¹⁰ i escèptica que ha perdut la fe en les antigues creences religioses, que es troba dins en un procés de sincretisme religiós, on la integració dels déus orientals a la vida romana hi juga un paper de primer ordre (Gómez Villegas 2001, 168).

Tanmateix, entre els rituals màgics es pot fer una clara distinció entre la màgia blanca o apotropaica, que busca i sol·licita l'ajut de determinats déus per resguardar-se de perills, i la màgia negra o agressiva que obliga les divinitats a actuar segons la seva voluntat de forma malèfica.

La màgia es basa en tres pilars a partir dels quals es desenvolupen els rituals. El primer és la pròpia essència del ritual màgic i el que el diferencia de la religió popular, la màgia no prega pel compliment de la seva voluntat esperant que la divinitat escolti la seva súplica sinó que aquesta li és imposada al déu subterrani mitjançant un seguit de rituals i accions que el lliguen al compliment dels capricis humans. El segon d'ells és la creença en els *demones*, ànimes de persones que haguessin mort prematurament o de forma violenta i que quedaven a la espera d'escoltar la voluntat de qualsevol viu per transmetre-la als déus subterranis (Ventura 1996, 143). Aquestes ànimes són el nexa

entre el món dels vius i el dels déus, i el mag busca el seu ajut apropant-se als llocs on es troben, les necròpolis¹¹. Davant de les tombes dels morts es duïen a terme els rituals per tal de cridar la seva atenció i que les seves ànimes venjatives escoltessin els missatges dels rituals. Sovint aquests rituals s'inscrivien en petites làmines que es dipositaven dins la tomba. Profanant-la, per tant, el context arqueològic de les inscripcions no ens aporta la datació del ritual, sinó tan sols el *terminus post quem* en el qual es va dur a terme l'activitat. El tercer pilar de la màgia és la creença en la simpatia-antipatia dels déus amb determinats elements que els envolten (Luck 1995, 35-36). Cada déu tenia una sèrie d'objectes, metalls, moments, colors, que creien que estaven en *sympátheia* amb ell, de manera que realitzar el ritual tenint en compte aquests elements afavoria notablement la garantia d'èxit de la petició. En el cas de la deessa Hècate, la deessa de les malediccions, el temps afí era la nit, el color el vermell, el metall el plom i el nombre el 3¹² (Fig. 8). Així doncs entenem que el suport de les inscripcions estudiades i el nombre no va ser escollit a l'atzar sinó que formava part activa del ritual de màgia malèfica que es va dur a terme. Per tant, el fet de trobar-nos tres inscripcions amb un mateix missatge redactat de forma críptica sobre unes petites làmines de plom, ens desvetlla que ens trobem davant un ritual de màgia negra la finalitat del qual era perjudicar els principals representants de la burocràcia imperial a la província Tarraconense. Aquestes làmines s'anomenen *tabellae defixionum*, el significat de *defixio* és el de lligar, immobilitzar, obligar, amb aquesta pràctica l'enemic queda immobilitzat i indefens davant l'atac de la maledicció duta a terme per una divinitat obligada a actuar segons la voluntat humana (De Ruggero 1961, 1558).

10.- Cal destacar la *superstitio* com una característica de la societat romana, la qual es trobava present en quasi tots els actes de la seva vida. Nombrosos escrits clàssics en fan referència.

11.- Nombrosos textos clàssics ens parlen d'aquests éssers i ens descriuen la seva naturalesa, entre els quals:

"Haec et alia apud plerosque de magiis et pueris lego equidem, sed dubius sententiae sum, dicamne fieri posse an negem, quamquam Platonem credam inter deos atque homines natura et loco medias quasdam diuorum potestates intersitas, easque diuinationes cunctas et magorum miracula gubernare."

"Encara que he de creure a Plató quan assegura que entre els déus i els homes existeixen certs poders divins que els serveixen de intermediaris, per la seva naturalesa i pel lloc que ocupen, i que aquests poders regeixen totes les manifestacions de la endevinació i els miracles realitzats pels mags."

Apuleu, *Apol.*, 43

12.- Cal destacar la importància del número tres en la màgia malèfica d'època antiga. Aristòtil en el seu llibre *De caelo* ens descriu les seves propietats. Ens diu que el que s'estén en una dimensió és una línia, el que ho fa sobre dues és una superfície, i en tres, un cos. Per ell, el tres equival al tot, i el que es fa tres vegades és una totalitat. El tot i la totalitat de les coses està determinat pel nombre tres. Equipara els conceptes totalitat, tot i perfecció, i declara que per aquest fet és la xifra utilitzada en el culte als déus. Plató, en el *Banquet*, veu la triada com la representació de l'univers, ja que té principi, meitat i final. Així doncs aquí naixeria el concepte de déu, *demon*, i home, en sentit vertical, que desenvolupen neopitagòrics i neoplatonians. Els oracles caldeus segueixen la teoria platoniana i defensen que l'univers està dividit en tres móns, i està organitzat trinitàriament.

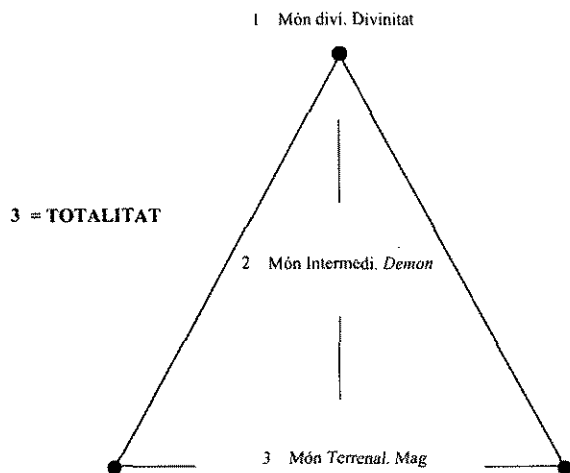

Figura 8. Representació de la divisió del món segons Aristòtil a *de Caelo*.

ELS PERSONATGES

Tal i com s'ha apuntat anteriorment, els personatges citats a les *tabellae defixionum* trobades a la necròpolis Ballesta formen part de l'entramat burocràtic de l'imperi a la província Tarraconense. L'estudi de cada un dels citats i la seva recerca en els autors clàssics ens pot aportar el moment en el qual els personatges van coincidir a la província Tarraconense i, per tant, imaginar el moment de realització del ritual màgic.

TITUS AURELIUS FULVUS, LEGATUS AUGUSTI

Es tracta del *legatus augusti pro praetore*, el principal representant de l'emperador a la província Tarraconense en el moment en el qual es va dur a terme la maledicció. Aquest personatge vetlla pel benestar del territori i controla que es compleixi la voluntat imperial a les seves terres. A partir del 23 aC, l'emperador designava, per les províncies que quedaven sota el seu control, senadors amb el títol de *legati augusti*, per dirigir les més importants. No cal dir que el governador de la Tarraconense havia de ser un excònsol i pertànyer a l'*ordo* senatorial ja que en ella hi restaven estacionades legions que controlaven diferents fronts insurrectes¹³. El *legatus* obtenia el poder militar, mitjançant l'*imperium*, administratiu i el judicial de la província. L'*imperium* era la capacitat del delegat de l'emperador de governar les tropes que es trobessin dins

el seu territori, és aquí on resideix la importància d'aquesta magistratura ja que tenia sota les seves ordres totes les legions estacionades a la seva província¹⁴. Aquest governador comptava amb un òrgan de govern únic per la província entre els quals destacaven els caps de la legió, *legati legionis*, el jutge, *legatus iuridicus*, el consell del governador, *concilium legati* i els funcionaris encarregats del bon funcionament de la província. (Fig. 9)

Fent una recerca en els autors clàssics per tal de conèixer amb més detall al personatge citat, ens trobem que Tàcit explica que *Fulvus*, l'any 64 dC es trobava a la zona d'Armènia lluitant a la legió *III Gallica*. I més endavant, per haver lluitat en el cap de la legió que acabà amb l'aixecament dels Roxolans, l'emperador Otó li atorgà els *ornamenta consularia*, l'any 69 dC. Seguint la teoria de H.G.Pflaum (Pflaum 1960, 95-98), podríem pensar que després d'aquest primer consolat n'exercís un segon passat un temps i que, després, optés per anar a la província Tarraconense en condició de *legatus augusti pro praetore*. Segons l'autor, és normal que els enviats a províncies tinguin al seu *cursus honorum*, com a mínim, dos consolats i que entre aquest últim i l'exercici del càrrec provincial passin uns vuit anys. Així doncs, tenint en compte que rep els *ornamenta consularia* l'any 69 dC, que exerciria un segon consolat com a mínim dos anys després del primer i que després passarien uns vuit anys fins anar a la província, situem *Titus Aurelius Fulvus* com a governador de la Tarraconense ja entrat el període flaví.

MATURUS, PROCURATOR AUGUSTI

Els procuradors de l'emperador tenien sota el seu control les rendes de les províncies en les quals exercien el càrrec, així com vigilaven l'estat del patrimoni imperial i pagaven la *soldada* a les legions (Estrabó, III, 4, 20). Eren persones molt properes a l'emperador ja que els confiaven el control de l'economia, el patrimoni i l'estat de les tropes. A les províncies imperials, com el cas de la *Citerior*, els procuradors eren independents del delegat augustal a la província, tot i que sovint col·laboraven amb ells (Ojeda 1999, 149). Cal tenir present que el poder d'aquest càrrec augmentà en època de Claudi quan els ofereix competències judicials en litigis relacionats amb qüestions fiscals, essent presents, des d'aquest moment, en els judicis on el motiu de l'acusació es relacionava amb el *fiscus* imperial¹⁵.

13.- Eren ciutadans romans que després d'haver exercit el seu *cursus honorum* ordinari, optaven a una magistratura de caire extraordinari que els prorrogués el seu poder i els seus honors. És per aquesta *prorogatio* la utilització del terme *pro consule* o *pro praetore*.

14.- Tanmateix, el seu *imperium* sempre estava subordinat a l'*imperium maius* que tenia l'emperador de forma vitalícia i a partir del qual s'assegurava el control absolut de les legions evitant, d'aquesta manera, possibles aixecaments dels comandants i delegats provincials.

15.- "ut sibi in curiam praefectum praetori tribunosque militum secum inducere liceret utque rata essent quae procuratores sui in iudicando statuerent, precario exegit."

"Va aconseguir amb la força dels seus precs que se li permetés portar amb ell a la Cúria, al prefecte del pretori i als tribuns dels soldats i que fossin ratificats els veredictes que dictaminaven els seus procuradors en els judicis." Suetoni, *Claudius*, 12

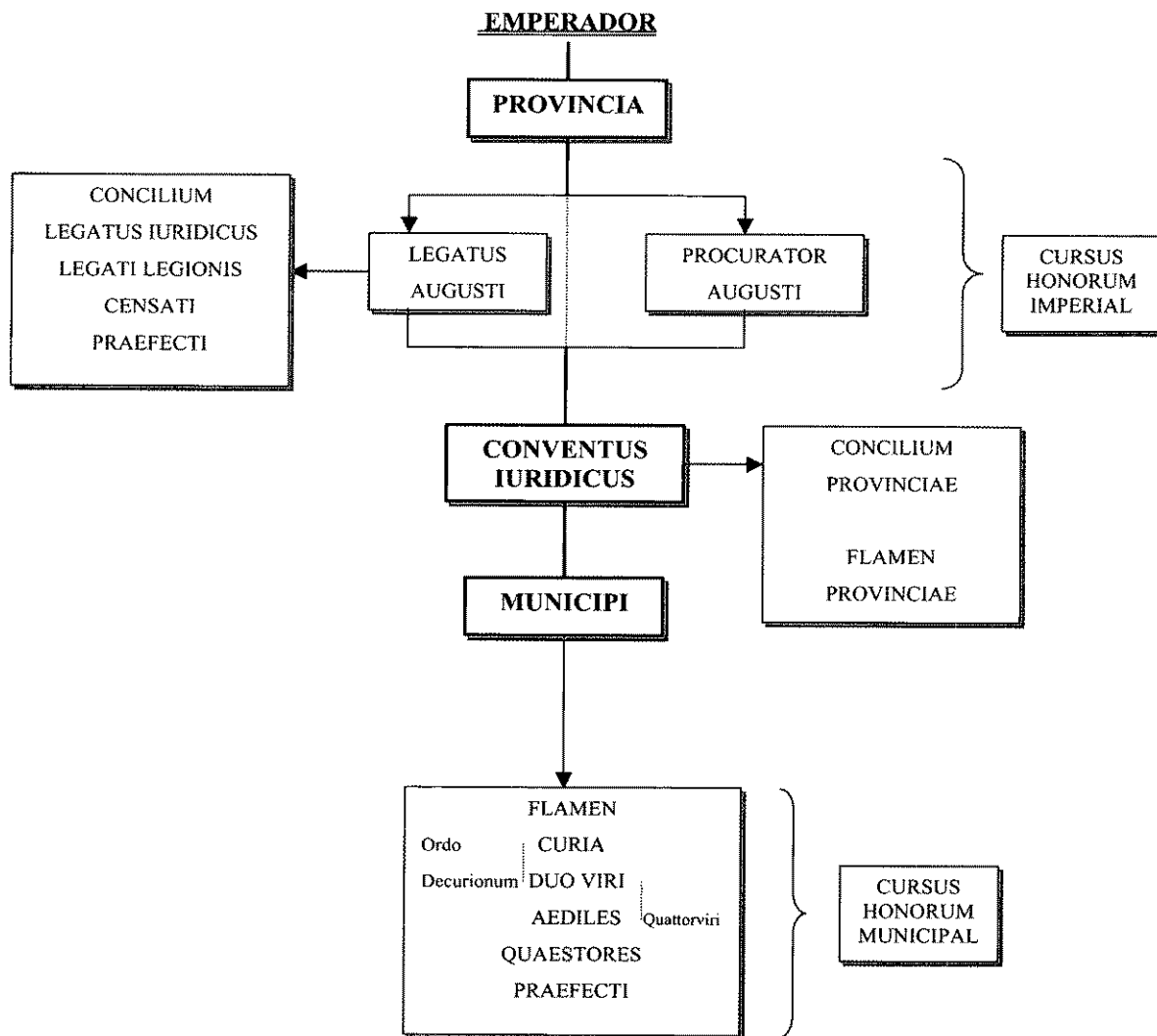

Figura 9. Quadre de l'aparell governamental dins una província romana imperial (Pi, 2003, 74).

Tàcit ens parla d'un procurador dels Alps Marítics anomenat *Marius Maturus* que ja exerceix el càrrec en època d'Otò, Vitel·li i Vespasià (Tàcit, II, 12, 5-6; III, 42, 2-4; III, 43,2). Segons el testimoni de Tàcit, aquest personatge durant l'any dels 4 emperadors, el 69 dC, sempre es va posar a favor de l'emperador vigent assegurant, d'aquesta manera, el càrrec que li havia estat atorgat. Després d'haver exercit a els Alps Marítics hauria accedit a *procurator augusti provinciae hispaniae citerioris*, ja entrada l'època flàvia, donant un pas més a la seva carrera política.

RUFUS, LEGATUS AUGUSTI

Aquest és el personatge que ha estat més complex identificar ja que possiblement provenia de les elits locals entre les quals el *cognomen* de *Rufus* és bastant freqüent. Creiem que es tracta d'un personatge subordinat al *legatus augusti pro praetore*, però per nomenar-se com a *legatus augusti* solament queda la possibilitat que es tracti del *legatus iuridicus*, és a dir, l'ajudant del governador en els litigis de la província. *Rufus* es relaciona amb *Lucius Minicius Rufus*, documentat a la ciutat romana d'Empúries¹⁶, el qual hau-

16.- Inscripció trobada al jaciment d'Empúries (segona meitat s. I d.C):

L MINICIO L F
RVFO
AED IIVIRO
QUAESTORI
FLAMINI ROMAE ET A[VG]
[L] MINICIV[S] RV[FVS]

ria exercit un *cursus honorum local* impecable, havent estat edil, duovir, qüestor i flamen de Roma i d'August i que, en aquesta magistratura, accedis als càrrecs provincials durant la segona meitat del segle I dC.

Lucius Minicius Rufus hauria estat edil de la ciutat d'Empúries, per tant, havia controlat la policia de la ciutat i la seva seguretat, al igual que l'aprovisionament i la vigilància del mercat i els jocs públics. Amb aquesta magistratura es començava una promoció social per tal d'accedir a un càrrec local més elevat, el duumvirat. Amb l'execució del càrrec local més important, s'aconseguia un lloc per al magistrat, la família i els descendents dins l'*ordo decurionum* de la ciutat, que eren el conjunt de ciutadans que formaven la cúria de govern. En exercir la qüestura, *Rufus* va tenir potestats en el camp fiscal de la seva ciutat i, finalment, amb el flaminat, va representar el municipi davant el culte imperial de Roma i d'August divinitzat.

A la recerca dels autors clàssics, el personatge de *Lucius Minicius Rufus* no ha perdurat a la història exceptuant una carta que Plini el Jove (*Epistularium*, LXXII) escriu a l'emperador Trajà quan es troba com a delegat a la província de Britània, en la qual esmenta a *Minici Rufus*, qui essent a províncies rep una carta de l'emperador Domicià en la qual es discuteix de la capacitat de reconèixer fills il·legítims i d'atorgar la llibertat a les províncies governades per procònsols¹⁷. La *Citerior*, com ja hem apuntat, havia d'estar governada per un procònsol ja que es tractava d'una província imperial amb tropes estacionades i, d'altra banda, sembla clar que el motiu central de la carta de Domicià a *Rufus* es aclarir uns temes de tipus judicial.

Així doncs, enllaçant amb la recerca dels personatges anteriors, podríem dir que *Lucius Minicius Rufus* també es trobava a la *Citerior* en època flàvia. Llegint la informació que ens han deixat els textos clàssics sobre aquests tres personatges, entenem que es trobaven a la província Tarraconense en època flàvia, decantant-nos per el període de Domicià.

ELS INDÍGENES

Una de les cites més sorprenents a les làmines de plom és la de les dues tribus ibèriques de la zona, els olositans i els indiqetes. En un context d'enumeració dels principals representants de la burocràcia imperial a la província s'esmenten amb el nom ibèric llatinitzat dues de les tribus preromanes de la zona emporitana (Guichard 1993, 64-84). Si tenim en compte que segons la recerca dels personatges en els autors clàssics podríem situar l'execució del ritual en època flàvia es pot plantejar que aquests dos grups tinguessin una certa representació en el poder provincial un cop decretat el *ius latii* per l'emperador Vespasià, entre els anys 74 i 75 dC. Aquest nou estatut va representar la promoció d'un gran nombre de ciutats i comunitats d'habitants que fins aquell moment i des de la romanització del territori s'havien quedat a l'ombra de les noves ciutats itàliques i dels ciutadans romans. Un cop concedit el dret de llatinitat, totes les comunitats que encara no havien estat romanitzades administrativament s'integren en el sistema provincial, coneixent els seus mecanismes, el funcionament de la legislació i la vida cultural que comportava el nou tipus d'organització. El dinamisme econòmic que desenvoluparan a partir del control de les seves explotacions i del comerç, la seva oligarquia local que governarà el municipi i el coneixement dels sistemes administratius romans, seran factors claus a la integració d'aquestes comunitats al poder de les províncies arribant, en alguns casos, a enviar habitants en condició de *flamen provincialis*¹⁸.

En els textos de les *tabellae defixionum* de Ballesta s'hi citen dues de les tribus preromanes de la zona, els indiqetes i els olossitans. Cal destacar que és l'única menció històrica que tenim documentada dels habitants de la zona de l'actual Olot¹⁹. Podem entendre la cita llatinitzada d'aquestes dues poblacions indígenes en el context de la obertura de la llatinitat a tots els peninsulars i des del punt de vista que les dues comunitats

17.- "Postulantibus quibusdam, ut de agnoscendis liberis restituendisque natalibus et secundum epistulam Domitiani scriptam Minicio Ruffo et secundum exempla proconsulum ipse cognoscerem, respexi ad senatus consultum pertinens ad eadem genera causarum, quod de iis tantum provinciis loquitur, quibus proconsules praesunt; ideoque rem integram distuli, dum <tu>, domine, praeceperis, quid observare me velis"

" Requerit per algunes persones a decidir en casos de reconeixament de fills i de restitució de la condició lliure, i segons una epístola de Domicià escrita a Minici Rufus i segons precedents establerts per procònsols, he consultat a un senat-consult concernint aquesta mena de causes, el qual solament parla d'aquelles províncies que són governades per procònsols; per tant, senyor, ho he diferit tot plegat fins a tant que tu determinis què vols que faci."

Plini el Jove, *Epistularium*, LXXII

18.- En molts casos, les petites comunitats arriben a adoptar un grau d'autonomia propi d'un *municipium*, i aconsegueixen el control del seu territori, possiblement acompanyat de la redacció d'una *lex municipalis* on s'hi esmentarien les principals línies d'acció del govern local, i del control dels seus impostos, *vectigalia*, i del seu patrimoni, que en els períodes anteriors es trobava sota el domini dels *municipia* més propers (Guichard 1993, 76). Tanmateix cal tenir en compte que l'entrada de la població autòctona en el mercat comercial, seguint els esquemes itàlics, ja havia començat en períodes anteriors, com a clar exemple trobem els indígenes que segellen el seu nom en àmfors,

tenien una certa representació dins el sistema administratiu del municipi, ambdues tenien els seus delegats, representants dels interessos de la seva comunitat davant els itàlics.

CONCLUSIONS

L'estudi de les *tabellae defixionum* de la necròpolis Ballesta ens proporciona una pinzellada al món de les creences populars, els rituals de màgia negra i, entrant a la seva lectura i comprensió, ens ofereix una breu visió de l'organització política a les províncies, l'establiment de la burocràcia imperial i la reestructuració de la població autòctona dins el sistema romà. Tanmateix, la voluntat de l'autor de la maledicció de salvaguardar la informació sobre qui era i quines van ser les motivacions que el van empènyer al conjur, fa que sigui impossible anar més enllà de l'especulació en aquestes dues qüestions.

BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA CLÀSSICA

- Aristotle; *De Caelo*: ARISTOTE, *Du Ciel*, ed. "Belles Lettres", Paris, 1965.
- Lucius Apuleius; *Apologia*. Florida: APULEU, *Apologia*. Florida, ed. Gredos, Madrid, 1980.
- Publius Ovidius Naso; *Fasti*: OVIDI, *Fastos*, vol I, Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1991.
- Plato; *Symposium*. Phaedrus: PLATON, *El Banquete*. Fedón, ed. Planeta, Barcelona, 1966.
- Gaius Plinius Caecilius Secundus; *Epistularum liber Decimus ad Traianum Imperatorem cum eiusdem responsis*: PLINI EL JOVE, *Correspondència amb Trajà*, col. Bernat Metge, Barcelona, 1932.
- Publius Cornelius Tacitus; *Annales*: TÁCITO, *Annales*, ed. Gredos, Madrid, 1979.
- Publius Cornelius Tacitus; *Historiae*: TÁCITO, *Historias*, José Luis Moralejo Álvarez ed, ed. Akal/Clásica, Madrid, 1990.
- Strabon; *Geographica*: ESTRABÓN, *Geografía (Hispania y Galia)*, libro III, ed. Planeta-DeAgostini, Madrid, 1995.
- Caius Suetonius Tranquillus; *De uita Caesarum libri VIII*: SUETONIO, *Vida de los Césares*, ed. Cátedra, Madrid, 1998.

El trobar-nos tots aquests personatges esmentats en un ritual de màgia negra ens porta a pensar en quin moment es podrien haver reunit tots ells per tal de provocar la ira i la indignació del promotor de la maledicció. Sembla clar, i més després del decret de l'emperador Claudi, que l'únic moment en el qual es trobaven en el mateix lloc el governador de la província, el delegat judicial, el procurador imperial, el consell del governador i els representants del municipi era en casos en els quals el motiu del judici estigués en relació amb la integritat del *fiscus* imperial.

Així doncs, malgrat no poder conèixer l'autor de la maledicció, sí que aquesta ens ha apropat a un moment determinat de la història de la zona emporitana, a la seva administració a finals del segle I dC i a la constatació que malgrat les prohibicions i les nombroses persecucions de la màgia negra per part dels emperadors, aquesta continuà essent la via usual de comunicació entre poble baix i els déus no admesos al panteó oficial.

BIBLIOGRAFIA

- AGUAROD, M.C. 1992, Un ánfora Tarraconense 1/Layetana 1 con sello ibérico procedente de Salduie, *Boletín del Museo de Zaragoza* 11, Saragossa, 109-116.
- ALFÖLDY, G. 1975, *Die Römischen Inschriften von Tarraco*, Berlín, 77-78.
- ALMAGRO, M. 1951, *Las Fuentes escritas referentes a Ampurias*, Barcelona.
- ALMAGRO, M. 1951, *Ampurias- Historia de la ciudad y guía de las excavaciones*, Barcelona.
- AUDOLLENT, A. 1904, *Defixionum tabellae quotquot innotuerunt tam in graecis orientis quam in totius occidentis partibus praeter atticas in corpore inscriptionum editas*, Paris.
- BATLLE HUGUET, P. 1963, *Epigrafía Latina*, 2a ed., CSIC i Instituto Antonio Nebrija, Barcelona.
- BESNIER, M. 1920, Recents travaux sur les "Defixionum tabellae" latines, *Revue de Philologie*, 2ème série, XLIV, 5-10.
- BISCHOF, B. 1992, *Paleografía Latina. Antichità e Medioevo*, Editrice Antenore, Padova, 86-89.
- CARRETÉ, J.M., KEAY, S., MILLET, M. 1995, A roman provincial capital and its hinterland. The survey of the

19.- Lamboglia (Lamboglia 1959, pp. 148-162) identifica aquesta tribu amb la ceca d'època ibèrica *olosordin*, essent el *olossitani* el nom romanitzat d'aquesta tribu. Un cop identificat aquest nom amb la llegenda monetària, observa que el nom *olosordin* podria tractar-se d'un compost entre *olos* i *sordí* o *sordones*. Explica aquesta nomenclatura a partir de la fusió entre els habitants de la zona de l'actual Olot i uns sordons, que originàriament habitaven a la zona del Portús, que haurien estat obligats a retirar-se cap a la regió dels olossitans. Així, *olosordin* voldria dir els sordons d'Olot. En la llatinització del nom s'hauria deixat de banda la família ètnica dels sordons i hauria tingut rellevància el substrat indígena que habitava la zona, d'aquí que esdevingués olossitani.

territory of Tarragona, Spain, 1985-1990, *Journal of Roman Archaeology*, Suppl. Series núm. 15, Ann Arbor, Michigan, 83.

D'ENCARNAÇÃO, J. 1993, Decreto Decurionum. Algunas notas sobre o mecanismo decisório municipal na Hispânia romana, *Ciudad y Comunidad cívica en Hispania (siglos II y III dC)*, Casa de Velázquez, CSIC, Madrid, 59-64.

DE RUGGIERO, E. 1961, *Dizionario epigrafico di antichità romane*, ed. "L'Erma" di Bretschneider, Roma, 1558-1591.

GÓMEZ VILLEGAS, N. 2001, La represión de la magia en el Imperio Romano, *Profecía, magia y adivinación en las religiones antiguas*, R. Teja (coord), Centro de Estudios del Románico, Actas del XIV Seminario sobre la Historia del Monacato, Palencia, 163-175.

GUICHARD, P. 1993, Les effets des mesures flaviennes sur la hiérarchie existant entre des cités de la Péninsule ibérique, *Ciudad y comunidad cívica en Hispania (siglos II y III dC)*, Casa Velázquez, CSIC, Madrid, 67-84.

LUCK, G. 1995, *Arcana Mundi. Magia y Ciencias ocultas en el Mundo Griego y Romano*, Ed. Gredos, Madrid.

OJEDA, J.M. 1999, Luces y sombras del Estado Burocrático. La administración de las provincias hispanas durante el Alto Imperio: el caso de la Bética, *Elites y promoción social en la Hispania Romana*, EUNSA, 145-166.

ORTIZ DE URBINA, E., SANTOS, J. (Eds) 1996, *Teoría y práctica del ordenamiento municipal en Hispania*, Actes del symposium de Vitoria-Gasteiz (22 a 24 de novembre de 1993), Universidad del País Vasco, Vitoria.

ORTIZ DE URBINA, E. 2000, *Las comunidades hispanas y el derecho latino. Observaciones sobre los procesos de integración local en la práctica político-administrativa al modo romano*, Universidad del País Vasco, Vitoria-Gasteiz.

TRANOY, A. 1993, Communautés indigènes et promotion juridique dans le nord-ouest ibérique, *Ciudad y Comunidad cívica en Hispania (siglos II y III dC)*, Casa de Velázquez, CSIC, Madrid, 27-35.

VELÁZQUEZ, I. 2001, Magia y conjuros en el mundo romano: las defixiones, *Profecía, magia y adivinación en las religiones antiguas*, R. Teja (coord), Centro de Estudios del Románico, Actas del XIV Seminario sobre Historia del Monacato, Palencia, 143-161.

VENTURA VILLANUEVA, A. 1996, Magia en la Córdoba Romana, *Anales de Arqueología Cordobesa 7*, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Córdoba, 141-162.

VERNHET, A. 1991, *Les ateliers de céramiques gallo-romaines de La Graufesenque*, Millad-Aveyron, 14.

VERSANEL, H.S. 1991, Beyond Cursing: The Appeal to Justice in Judicial Prayers, *Magika Hiera. Ancient Greek Magic and Religion*, ed. Cristopher A. Faraone i Dirk Obbink, Oxford University Press, New York Oxford, 60-106.

BIBLIOGRAFIA NO PUBLICADA

Diari de les excavacions d'Empúries, 1940-1946. (diari manuscrit inèdit conservat a l'arxiu documental del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries).

Diari de les excavacions d'Empúries, 1944-1951. (diari manuscrit inèdit conservat a l'arxiu documental del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries).

Diari de les excavacions d'Empúries, 1945. (diari manuscrit inèdit conservat a l'arxiu documental del Museu d'Arqueologia de Catalunya - Empúries).

BIBLIOGRAFIA ESPECÍFICA SOBRE LES TABELLAE DEFIXIORUM DE BALLESTA

ALFÖLDY, G. 1969, *Fasti Hispanienses senatorische reichsbeamte und offiziere in den Spanischen Provinzen des Römischen Reiches von Augustus bis Diokletian*, ed. Steiner-Verlag-Wiedesbaden, 19-21.

ALMAGRO, M. 1947, Plomos con inscripción, *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales VIII*, Madrid, 123-126.

ALMAGRO, M. 1952, *Las inscripciones de Ampurias*, Monografías Ampuritanas. II, Barcelona.

ALMAGRO, M. 1955, *Las necrópolis de Ampurias*, 2 vol., Barcelona.

GÓMEZ MORENO, M. 1949, Tabellae Defixionum Emporitanae, *Misceláneas. Historia, Arte, Arqueología*, Madrid, 331-335.

FABRE, G., MAYER M., RODÀ I., 1991, *Inscriptions Romaines de Catalogne, vol. III, Gerone*, Centre Pierre Paris i Universitat Autònoma de Barcelona, Paris, 184-186.

LAMBOGLIA, N. 1959, Una nuova popolazione pirenaica: gli Olossitani, *Rivista di Studi Liguri*, anno XXV, Instituto Internazionale di Studi Liguri, 147-161.

PI, M. 2003, *Les Tabellae Defixionum d'Empúries. Un ritual de màgia a la necrópolis Ballesta*, Treball de Recerca, UdG (inèdit).

PFLAUM, H.G. 1960, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire Romain*, vol. I, Paris, 95-98.

RIPOLL, E. 1978, Acerca de unas Tabellae Defixionum de Ampurias (HISP.CIT), *Perennitas. Studi in onore di A. Brelich*, Edizioni dell'Ateneo, Roma, 413-416.